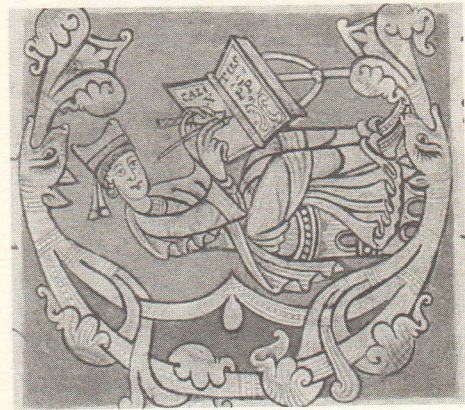

2. Miniatura sv. Jakuba. Codex Calixtinus

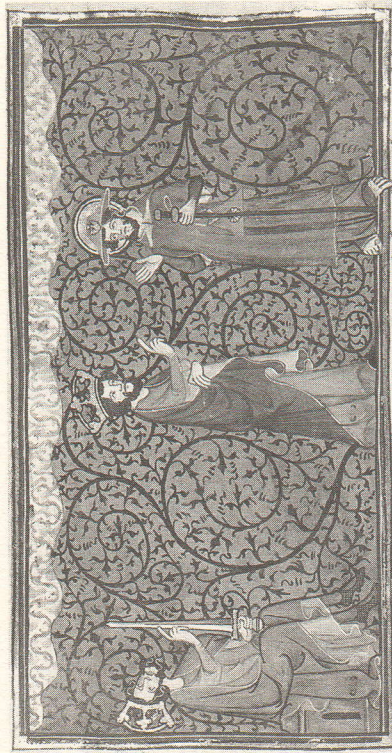

3. Miniatura papeže Kalixta II. Codex Calixtinus

města Padrón a nechal vy-
stavět na jeho počest kostel.
Za biskupa Diega Gelmíre-
ze (†1140)⁶ se prohloubily
všechny předchozí hagio-
grafické i historické vazby
snažící se plnohodnotně eta-
blovat svěťce v Composte-
le, a také došlo k završení
dosavadních stavebních akti-
vit. Sílícím zástupům pou-
níků byly předloženy jednak
plauzibilní texty vysvětlující
okolnosti Jakubova působení
na Iberském poloostrově
a nalezení jeho ostatků tam-
též, jednak jim byl poskytnut důstojný církevní stánek k uctění
apoštola.

Text a jeho autor

Text *Průvodce* se nachází v rukopisu z 12. století zvaném *Codex Calixtinus*, jenž obsahuje rovněž další spisy, které se poji ke svatému Jakubovi a Santiagu de Compostela. Celý korpus, jehož autorství se v převážně většině textů připisuje papeži Kalixtovi II. (1119–1124),⁷ byl uchováván v archivu compostelské katedrály, odkud byl před nedávnem zcizen a posléze šťastnou náhodou znovu nalezen.⁸ Ač má kodex jednoduchý nadpis *Iacobus* (Jakub), dostalo se mu i novodobého názvu *Liber Sancti Jacobi* (Kniha svatého Jakuba), který se v bádání již stačil etablovat.⁹ Spis *Průvodce*, z textů nepochybně nejnámější, tvoří v kodexu pouze jeden z pěti větších celků,¹⁰ které mají společného jmenovatele, jímž je postava svěťce Jakuba Většího. První kniha kodexu obsahuje liturgické texty (kázání, mešní formuláře, antifony aj.) různé provenience, jež se mimo jiné užívaly na svátek apoštola Jakuba.

4. Sv. Jakub se zjevuje ve snu Karlu Velikému. *Les Grandes chroniques de France* (Velké kroniky Francie)

V rámci těchto zápisů zaujímá výsadní postavení kázání *Veneranda dies* (Důstojný den),¹¹ přičtené papeži Kalixtovi¹² a určené pro 30. prosinec, tj. den přenosu světových ostatků. Hlavním motivem kázání je propagace poutí do Compostely, zatímco druhá část, z let 1080–1110, je věnována popisu apoštolových zázraků, jejichž svědky byli především rytíři a příslušníci nižší šlechty; tyto zázraky se udály v těch oblastech Evropy, kde byla víra v apoštola Jakuba velmi silná.¹³ Následující oddíl tvoří texty rozličné provenience sepsané s cílem glorifikovat církevní instituci v Santiagu de Compostela a oslavit zrod tamního kultu svatého Jakuba, i proto se největšímu zájmu těší popis přenosu apoštolových ostatků do Galicie.¹⁴ Čtvrtou knihu kodexu tvoří tzv. *Pseudo-Turpinova kronika*. Sestává z legend, které popisují španělské výboje Karla Velikého spjaté s kultem svatého Jakuba, a jako jediná část konvolutu nebyla připisována papeži Kalixtovi, nýbrž remešskému arcibiskupu Turpinovi (748/749–794).¹⁵ Tento velmi oblíbený text propojoval karlovské téma s Compostelou i poutní tematikou: Karlovu výpravu do Španělska totiž navázal na údajné osvobození Compostely z rukou muslimů. Hybatelem vojenského tažení zde byl samotný svatý Jakub, který se zjeví Karlovi ve snu¹⁶ a požádá ho o záchranu svých ostatků z nepřátelského

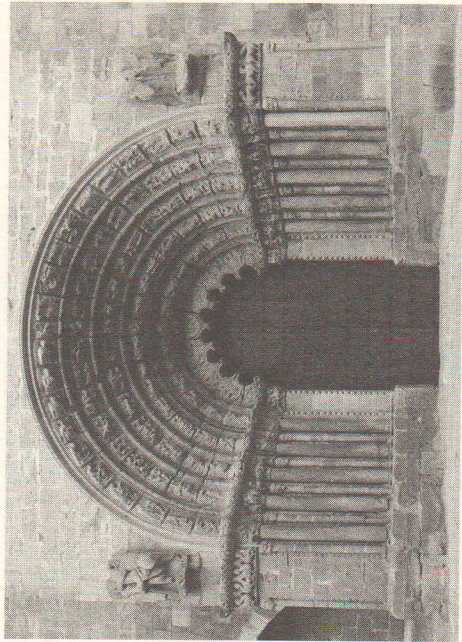
područí; apoštol rovněž předjímá budoucí zástupy poutníků, které měly následně začít proudit k jeho znovunalezenému hrobu.¹⁷ Text dokládá znalost *Písně o Rolandovi*, nejčastěji datované do 11. století, jež představuje „obraz symbolizující vysoké aspirace doby: obraz dokonalého vazala a ušlechtilého suveréna, obraz statečnosti ve službě ideálu“.¹⁸ V *Pseudo-Turpinově kronice* ožívají vzpomínky na Rolanda na španělské půdě, které přebírá i *Průvodce*. Při líčení etap compostelské cesty, které vedly místy rolandovského kultu, hovoří o Roncesvalles (fr. Roncevaux), kde byl pobit zadní voj Karla Velikého, dále o klášteře svatého Romana v Blaye – údajněm místě Rolandova posledního odpočinku, a také o bazilice svatého Severina v Bordeaux s hrdinovým pověstným rohem Olifantem. Autor či autoři *Pseudo-Turpinovy kroniky* využili oblíbenou poutníka ke světcovu hrobu a jeho boditele a zároveň prvního poutníka do španělska jako osvojitelské paladiny jako rytíře svatého Jakuba.¹⁹ Rukopisy tohoto poměrně rozšířeného textu známe i odjinud, zápis vtělený do kodexu představuje však patrně jeho nejstarší verzi.²⁰ Posledním celkem souboru je *Průvodce*, jehož komentovaný český překlad předkládáme v tomto svazku.

Různorodé texty, které tvoří *Codex Calixtinus*, byly sestaveny do dnešní podoby zřejmě mezi léty 1139–1173.²¹ Koncept celého souboru vznikl patrně již dříve, někdy kolem roku 1130, zatímco sepsání *Průvodce* spadá zřejmě až do 40. let 12. století. Vznik celého kodexu nebyl výsledkem úsilí jednotlivce, spíše lze předpokládat osobu, která věnovala úsilí sestavení, doplnění a uspořádání tohoto souboru.²² Autorství papeže Kalixta II., přestože mu je text výslovně připisuje, moderní bádání vyloučilo. Je však nepochybné, že papež měl ke galicijskému královskému dvoru velmi blízkou, pozvedl biskupství v Compostele na arcibiskupství a udržoval dobré osobní vztahy s tamějším biskupem Gelmírem. Autorství bývá přičítáno rovněž jistému Aymerikovi, jenž je jako spoluautor uveden v páté knize kodexu v oddílu *Průvodce* (*Aymericus cancellarius*).²³ Jeho podíl na koncepci textu je rovněž více než sporný. Na základě informací, které na sebe autor v textu prozrazuje, ho lze považovat za blíže neznámého francouzského

klerika, jenž – soudě podle jeho popisu francouzských regionů v *Průvodci* – pocházel zřejmě z kraje Poitou. Přisoudit je mu možné rozličné zájmy od kulturních přes jazykové, závěrečné kapitoly textu pak dokládají, že byl obeznán s topografií Santiaga de Compostela. Byl schopen popsat rovněž ikonografická témata a jednotlivé prvky architektury, z čehož lze usuzovat na jeho teologické školení.

Průvodce pro poutníky

Text *Průvodce* je rozdělen do jedenácti nestejně dlouhých kapitol, které tvoří několik větších celků. První tři kapitoly obsahují náry čtyř hlavních tras vedoucích do Compostely. Autor stručně seznámuje jednak s cestami do Santiaga přes francouzské území, které se za Pyrenejemi v místě Puente la Reina spojují do jediné, jednak se podrobněji zabývá úsekem za Pyrenejemi a rozdělením této trasy na denní úseky, aby poutníkovi poskytl pomůcku v plánování pouťi a, jak následně uvádí, „aby se poutníci snažili promyslet předem výdaje, které budou nutné při jejich cestě“.²⁴

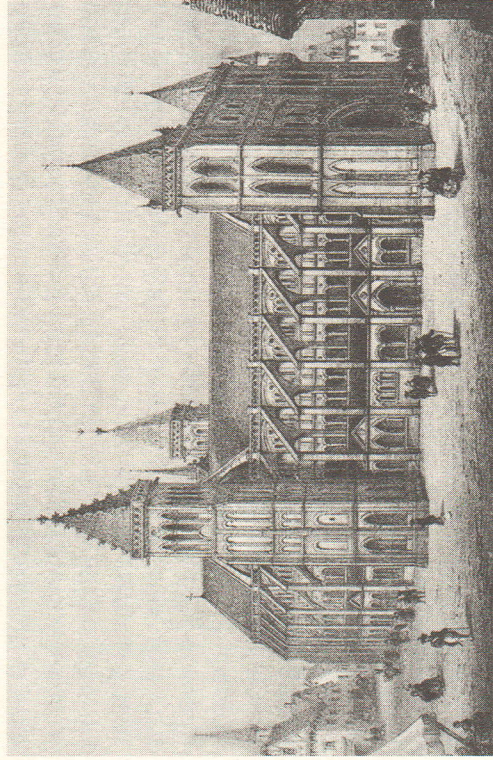

5. Portál kostela sv. Jakuba v Puente la Reina

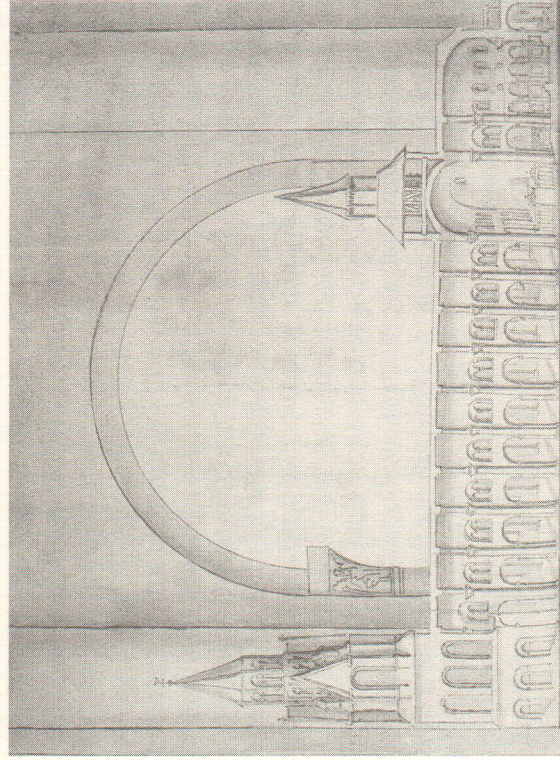
Jednotlivé úseky cesty nejsou stejně dlouhé a dle rad *Průvodce* je zřejmě nebylo možné urazit během jednoho dne, čímž počty odhadu plánované pouťe ztrácejí na realističnosti. Přesto poskytují alespoň přibližnou představu o její délce. Spolu s následující pasáží, do níž autor vtělil jména měst na španělské části cesty, tvoří jeden celek. Následující krátký úsek (kapitoly 4–5) je věnován třem nejvýznamnějším hospitálům. S odkazem na útočiště, která sloužila poutníkům na místech vystavených nepřítivým povětrnostním vlivům – v průsmyku Somport na cestě do Santiaga de Compostela, ve Velkém svatobernardském průsmyku na trase do Říma –, klade *Průvodce* Svatojakubskou cestu po bok dalších dvou významných poutních tras, do Jeruzaléma a Říma, a přičítá jí stejnou důležitost. Drobná zmínka s výčtem jmen stavebníků, kteří se zasloužili o výstavbu a opravu cest do Compostely, tuto pasáž uzavírá. V dalším oddílu (kapitoly 6–7) se autor snaží poutníkům podat veskrze praktické rady na jejich cestě. Zaměřuje se na informace související s kvalitou vod v řekách a potravín, zejména ryb. Následně charakterizuje země, přes jejichž území Svatojakubská cesta procházela, i tamní národy s jejich zvyklostmi, upozorňuje na obtíže spojené s putováním, ať už šlo o náročný terén (zejména v Pyrenejích či na pobřeží Atlantiku), nepřítomný hmyz nebo nekalé praktiky v některých oblastech. Detailně se kupříkladu rozepisuje o zlomyslných převoznících v Gaskoňsku, kteří usilují poutníkům o život, aby se mohli zmocnit jejich majetku, či o ničemných výběřčích mýta. V pasáži věnované oblasti Roncesvalles seznamuje čtenáře s legendami o Karlovi Velikém a Rolandovi, které s těmito místy pojí. Nejdlejší, osmá kapitola představuje předěl spisu. Od informací čistě praktické povahy autor přechází k popisu lokalit na jednotlivých trasách, kde se měli poutníci zastavit, aby spatřili ostatky světců a mučedníků, jimiž byla cesta do Santiaga de Compostela lemována. Na cestě svatého Jiljího (*Via Egidiana*, od Arles zvaná též *Via Tolosana* či *Arelatenis*) představuje *Průvodce* jednotlivé světce v různých dlouhých medailonech: čtenáři se dostává informací rozličné povahy, od krátkých zmínek (svatí Trofimus, Caesarius, Honoratus, Genesius a Vilém), přes dosti podrobné vylíčení osudů

světců a jejich posmrtných zářků, až po detailní popis výzdoby relikviářových schrán (svatý Jiljí v Saint-Gilles du Gard). Na téže cestě pokračující z Arles přes Toulouse upozorňuje *Průvodce* na ostatky svatého Vilema, dále na mučedníky z dob Diokleciánova pronásledování a na svatého Saturnina. Na trase z Le Puy-en-Velay (*Via Podiensis*) zmiňuje svatou Foy (Fides) z Conques. Ces-ta s počátkem ve Vézelay (*Via Lemovicensis*) vedla přes Saint-Léonard-de-Noblat a nabízela nejprve setkání s ostatky svaté Marie Magdaleny, jíž se připisovala evangelizace Provence, dále s významným svatým Leonardem, jemuž je věnována delší pasáž s úvahou o pravosti jeho ostatků a zážracích, které vykonal, a se svatým Frontonem. Také svatojakubská trasa vedoucí z Toursu (*Via Turonensis*) zahrnovala řadu poutních zastávek, at již to byl svatý Evurcius v Orléansu, svatý Martin (jemu zasvěcenou bazi-liku v Toursu přirovnává autor ke katedrále v Compostele), svatý Hilarius v Poitiers, Jan Křtitel v Angély či svatý Eutropius v Sain-tes. Posledně jmenovanému věnuje autor obsáhlý pasionální text, který převzal z jiných zdrojů a který tvoří zdaleka nejdelší část tohoto oddílu.²⁵ Úsek končí opětovnými zmínkami o místech spojených s Rolandem (Blaye, Bordeaux) a dále o svatém Romanovi a svatém Severinovi. Světců spojených se španělskou půdou uvádí *Průvodce* nepoměrně méně. Vedle apoštola Jakuba jsou to pouze ostatky vyznače Dominika de la Calzada, dále se zmiňuje o mučedníků Facundovi a Primitivovi ze Sahagúnu a o svatém Isidorovi v Leónu. Jádro posledních kapitol (9–11) tvoří zároveň cíl poutníkůvy cesty, jímž je město, katedrála (9) a hrob svatého Jakuba. V této souvislosti se objevuje i zmínka o ustavení liturgického provozu u apoštolova hrobu (10); závěrečná pasáž pojednává o tom, jakým způsobem se sluší přijímat poutníky ubírající se do Compostely a zpět do jejich domoviny (11).

Pozornost dnešního čtenáře upoutá zřejmě hlavně část věnovaná katedrále v Compostele. *Průvodce* popisuje stavební situaci na konci episkopátu Diega Gelmíreze (biskupa přibližně v letech 1100–1140, arcibiskupa od roku 1120). Po nepřítli dlouhém úvodu ke geografické poloze Santiaga de Compostela a jeho topografii přechází text v poměrně systematické líčení kostela z vnějšku;

6. Bazilika sv. Martina v Toursu na vyobrazení z 18. století

7. Bazilika sv. Martiala v Limoges na zobrazení z 18. století

nejprve čtenáře seznamuje s jeho rozměry, pokračuje líčením stavby (výčtem oken, popisem portálů a prostranství před kostelem s kašnou) s detailní ikonografií jednotlivých portálů (jako první uvádí severní portál, protože právě tudy vstupovali poutníci do katedrály nejhojněji) až k výčtu věží (futurum užité v této části naznačuje, že velká část kostela v autorově době dosud čekala na dostavbu). V popisu vnitřního vybavení jsou představeny nejprve oltáře s jejich patrocinií; text logicky vrcholí popisem oltáře svatého Jakuba, uložení jeho ostatků, deskripční antependia oltáře a ciboria (baldachýnu), jež bylo umístěno nad světcovým hrobem.

V popisu kostela se souběžně objevují obvyklé názvy architektonických prvků a antropomorfní metaforická označení některých částí, jež mohou popis částečně znejasňovat.²⁶ Kostel je zachycen nejprve v celistvosti, poté je stavba rozdělena na několik jednotek: hlavní loď dělí od ramen transeptu pilíře uprostřed křížení, které jsou zároveň pevným optickým bodem v rámci tohoto prostoru, patrný je rovněž přechod do chórové části s věncem kaplí. Následně autor liturgický prostor dělí horizontálně, a to na přizemí a galerie, které vnímá jako kompaktní celek tvořící jednotku s bočními loděmi.

Výsledný dojem z návštěvy tohoto prostoru shrnul *Průvodce* působivě v závěru popisu. Jeho autor si očividně uvědomoval výjimečnost stavby, která svým imponantním vzhledem, zejména prostorností a prostupností světla, působila na příchodzí poutníky monumentálním dojmem, a dokonce se pozitivním způsobem odrážela v jejich psychickém rozpoložení:

„V tom kostele se nenajde žádná prasklina, žádný kaz. Je to velkolepá stavba: je velká, prostorná, světlá, patřičných rozměrů, má přiměřenou šířku, délku i výšku; je obdivuhodná a nevyslovně krásná, a nadto má dvě poschodí jako královský palác. Kdo totiž kráčí nahore skrze lodi galerie, i kdyby vystoupil nahoru sklíčený, rozveselí se a zaraduje se při pohledu na tu skvělou krátsu chrámu.“²⁷

Po obecné charakteristice liturgického prostoru následuje barvitý popis tří portálů vedoucích do katedrály. Severní portál (*Porta*

Francigena) se nedochoval v původním stavu, popis v *Průvodci* tedy představuje jediné svědectví jeho někdejší vyzdobení. Uprostřed mezi dvěma vstupními portály trůnil Kristus jako soudce obklopen čtyřmi evangelisty.²⁸ Po pravé straně se nacházelo vyobrazení ráje s Adamem a Evou, po levé Vyhnání z ráje. V tympanonu portálu byl dále umístěn výjev Zvěstování s archandělem Gabrielem. V případě dalších námětů je autor na popis jednotlivých detailů a jejich umístění poměrně skoupý.

Následně líčí vyobrazení jednotlivých měsíců roku umístěné zřejmě v pásech po stranách portálu; dále, bez detailnější lokalizace, zmiňuje postavy evangelistů – umístěné patrně v nadpraží. Podoba jižního portálu nekorresponduje dnes se stavem popsaným v *Průvodci*. Stejně jako u severního portálu se i v tomto případě jednalo o dvojité portál. Text nelíčí ikonografickou vyzdobu horizontálně, ale vyjadřuje se k tympanonům, nejprve pravému (v jednolitém pásu zde bylo umístěno Vydání a Bičování Páně s centrálním výjevem přivazování Krista ke sloupu; v pásu nad tímto výjevem se nalézalo Klanění tří králů s Pannou Marií, Ježíšem a s andělem nabadajícím krále, aby se nevraceli k Herodovi), následně levému (scéna Pokušení Páně jednak s anděly coby zlými duchy, jednak s anděly, kteří přísluňují Kristu s kadelnicemi). *Průvodce* přechází k sochařské vyzdobě portálů v dolní části na pilířích u vchodu, potom se znovu věnuje námětu z tympanonu portálu, poměrně spektakulárnímu a nekonvenčnímu popisu vyobrazení padlé ženy, který se z celého líčení sochařské vyzdobení v Compostele vymyká.²⁹ Hornímu pásu v nadpraží, kde lze zaznamenat největší odchylky proti současnému stavu, se autor příliš nevěnuje, zmiňuje pouze stojícího Krista v doprovodu apoštolů a anděla ohlašujícího Poslední soud. Podle autorova svědectví předčil západní portál řemeslným zpracováním, krásou i velikostí oba předchozí. Pisatel je zcela zaujat a pohlcen estetickou hodnotou celku, její popis je zde však na úkor ikonografie i detailní analýzy vyzdobení (zmíněn je pouze předpokládaný námět *Proměnění Páně na hoře Tábor* v tympanonu portálu) a vyzvedá zejména zdobené mramorové sloupy.

Vzhledem k tomu, že se poutníkům v *Průvodci* dostává praktických cestovních informací, stejně jako detailního popisu katedrál včetně pozoruhodného líčení ikonografického programu s upozorněním na zajímavé detaily výzdoby, lze text z hlediska žánru zasadit na pomezí mezi itinerářem a poutním průvodcem.³⁰ Informace o architektuře však autor spíše nestaví do kontextu tamní liturgie, vykresluje ji spíše se zaměřením na estetický požitek plynoucí z jejího pozorování a návštěvy liturgického prostoru uvnitř. Popis námětů na portálech zůstává v rovině pouhé deskripcie, aniž by se je autor snažil podrobit exegezi či hlubšímu teologickému nazírání. Lépe se mu daří tam, kde sama architektura tvoří rastr, jakousi pomocnou strukturu, na kterou autor následně váže její výzdobu (například v prostoru tympanonu), jiné části, nacházející se v nadpraží v podobě pásů, jsou naproti tomu zachyceny pouze náznakově a nepříliš detailně.³¹ Při popisu architektury se autor drží obvyklých termínů, od nichž se odchyľuje pouze užitím metaforického slovníku pro některé části kostela a v případě termínu *mediae cinariae*, který přebírá zřejmě z jazyka kameníků a sochařů, k němuž v jiných dobových pramenech nemáme analogie.³² Z užití zmíněného technického spojení, detailního kvantitativního výčtu rozměrů a velikostí jednotlivých částí stavby, z informace o počtu sloupů či oken a také s ohledem na poznámky o nedostavěných částech stavby můžeme předpokládat, že autor *Průvodce* měl blízko ke stavební huti v Compostele a dostalo se mu informací od povolaných osob, pověřených konstrukcí a provedením stavby.³³

Architektura katedrál

Počátky kostela zasvěceného apoštolu Jakubovi souvisejí s nálezem jeho ostatků v 9. století.³⁴ Podle legendy se poustevníku Pelagiovovi a věřícím z místa San Félix de Solovio (Lobio) ukázala andělská zpráva, o nichž se následně zmínil biskup Theodomirovi z města Iria Flavia, jenž se po tří denním půstu vypravil na cestu, na níž měl nalézt apoštolův hrob pokrytý mramorovými deskami.

8. Biskup Theodomir objevuje hrob apoštola Jakuba na hoře Libredón

Biskup o nálezu zpravil asturského krále Alfonse II. Cudného († 842), který se následně stal apoštolovým podporovatelem a vyznavačem, nechal zřídřit dva malé kostely, jeden k apoštolově počtě, druhý zasvětil Janu Křtiteli, a postaral se o zbudování tří oltářů výchoďně od zmíněných kostelů. Ustavil zde i mnišskou komunitu, aby se starala o liturgický provoz. Prvních dvanáct benediktinů se usadilo nedaleko oltářů, proto klášter dostal jméno *Ante-altares* (Před oltáří).³⁵ Král Alfons III. dal svatému Jakubovi postavit nový kostel, jenž byl vysvěcen roku 899.³⁶ Stavba byla později zničena (997), a proto se v 11. století započalo s její obnovou. Výstavbu inicioval v 70. letech biskup Diego Peláez, přičemž tato stavební fáze skončila patrně roku 1088. V druhé fázi navázal biskup a pozdější arcibiskup Diego Gelmírez přestavbou do podoby, již zachytil *Průvodce*. Byly postaveny pochozí empory, zaklenuta již stojící část chóru, následně byla část závěru napojena na příčnou lod. Pozdější změna stavebního plánu vedla k tomu, že bylo nutné prvotní koncept z doby biskupa Peláeze upravit a již dokončené